

Η εκκλησία της Αγίας Πελαγίας στο Οροπέδιο Λασιθίου

ΤΟΥ Ι. Μ. ΚΑΡΑΒΑΛΑΚΗ

Συνεχίζοντας και σήμερα την περιπλάνηση μας στην μεσαιωνική ιστορία του Λασιθίου, παρουσιάζουμε το τρίτο κατά χρονολογική σειρά μαρτυρημένο θρησκευτικό μνημείο, του τόσο ταλαιπωρημένου και ταλαιπωρούμενου Οροπεδίου, την Εκκλησία της Αγίας Πελαγίας.

Η Εκκλησία αυτή βρίσκεται στην περιοχή Αλέξινα, στις βόρειες υπώρειες της κορυφής Λάζαρος (υψόμ. 2085) του ορεινού όγκου της Δίκτης, στην Ν.Α. παρυφή του Οροπεδίου Λασιθίου. Η περιοχή αυτή ανήκει στην κτηματική περιφέρεια της Κοινότητος Αγίου Κωνσταντίνου, στην ενορία του οποίου άλλωστε υπάγεται και η εκκλησία, συνδέεται δε με τον οικισμό με αγροτικό δρόμο μήκους 2 χιλιομέτρων περίπου.

Δυτικά από την εκκλησία περνά ένας ημιονικός δρόμος που συνδέει το Οροπέδιο Λασιθίου με το Καθαρό, τις Μάλλες, την Καλαμαύκα κ.λ.π. Ο δρόμος αυτός είναι μια από τις 8 παλιές εισόδους του Οροπεδίου και κατά τον Petlenbury, τον γνωστό στο Λασιθί Αννλο οηνηχηΧονο και μεγάλο περιπατητή του νησιού μας, ακολουθεί τον Μινωικό δρόμο που συνέδεε τη Λύκτο με τα ανατολικά διαμερίσματα της Κρήτης. (1)Φαίνεται πως στα Μινωικά χρόνια το Οροπέδιο του Λασιθίου ήταν αξιόλογος συγκοινωνιακός κόμβος γιατί αρκετές οδικές αρτηρίες, προστατευόμενες μάλιστα από μικρά οχυρά, διασταυρωνότανε

Αγία Πελαγία, το Αγιοθύριτο εκεί.

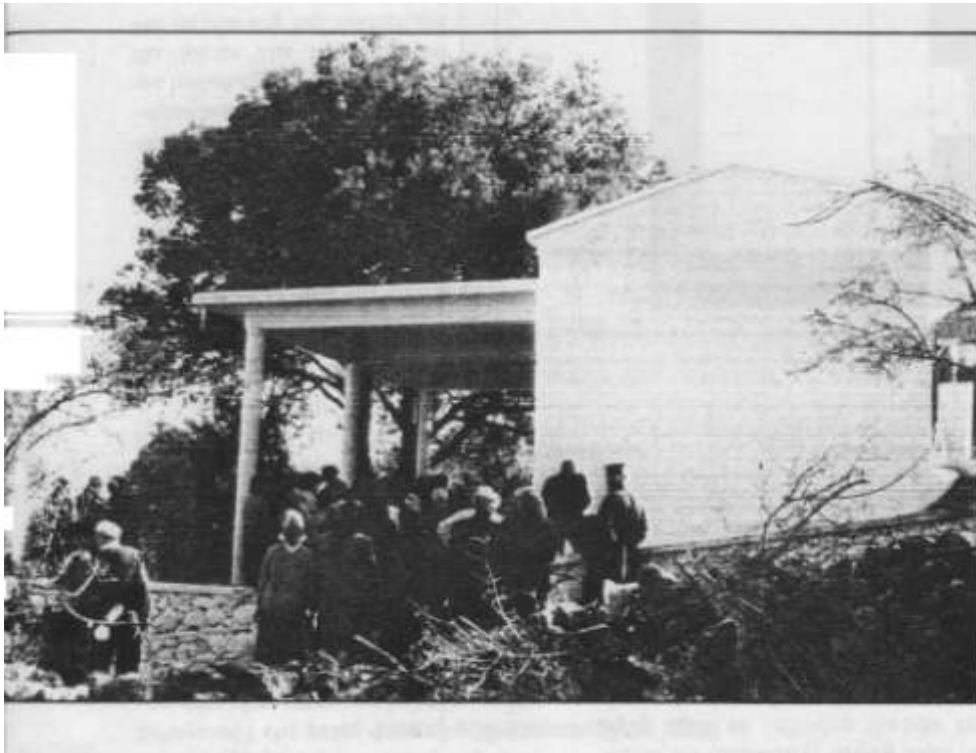
Η εκκλησία βρίσκεται σε θέση αληθινά προνομιακή. Από εκεί απολαμβάνει κανείς μια εξάισια θέα προς ολόκληρο το Οροπέδιο, τόσο προς το εντεύθεν όσο και προς το εκείθεν της Κεφάλας τμήμα του. Η πλαγιά του βουνού πάνω από την Εκκλησία είναι σκεπασμένη από πυκνή δασική βλάστηση (πρίνους, ασφένταμους, κ.λ.π.) ενώ πιο κάτω από το ναό απλώνονται πεζούλες με αμυγδαλιές και άλλα οπωροφόρα δέντρα, ακαλλιέργητα όμως σήμερα. Γύρω από την εκκλησία και κυρίως στην ΒΑ πλευρά υπάρχουν ίχνη παλιών κτισμάτων ενώ η περιοχή βρίθκει από όστρακα, σίγουρες μαρτυρίες ύπαρξης παλαιού οικισμού

II. Περιγραφή

Η εκκλησία της Αγίας Πελαγίας είναι ένας μικρός μονόχωρος, καμαροσκέπαστος ναός με οξύκορη λιθοδόμητη καμάρα, χωρίς τοξωτές νευρώσεις, εξωτερικών διαστάσεων: μήκος 8,20 μ., πλάτος 4,50 μ. και ύψος 4,85 μ. Η θύρα εισόδου, διαστ. 1,75 μ. ύψος και 0,90 μ. πλάτος βρίσκεται στην Β. πλευρά του κτίσματος, όπου ανοίγεται επίσης και ένα μικρό παράθυρο. Πάνω από την θύρα που είναι απλή και χωρίς κανένα διάκοσμο, υπάρχει λίθινο, οριζόντιο υπέρθυρο που το ανακουφίζει ένα οξύκορφο τόξο. Στην ανατολική πλευρά σχηματίζεται η ημικυκλική κόγχη του ιερού που εξωτερικά σχηματίζει ελαφρά καμπύλη. Το τοίχωμα της διατυπύνας ένας τετράγωνος φεγγίτης μεγάλων διαστάσεων (48 X 34 εκ.) σε σύγκριση με άλλες εκκλησίες, που καλύπτεται εξωτερικά με δίλοβο γλυπτό αγιοθύριδο. Το αγιοθύριδο αυτό, μοναδικό διακοσμητικό στοιχείο του ναού, είναι σκαλισμένο σε μάρμαρο, υλικό που δεν συναντάται στο Λασιθί, και ξεχωρίζει τόσο για την καλλιτεχνική του σύνθεση όσο και για την επιμελημένη του εκτέλεση. Κοσμείται από τρεις κιονίσκους κορινθιακού ρυθμού που στηρίζονται σε βαθμιδωτό στυλοβάτη και συνδέονται στην κορυφή μεταξύ τους με ημικυκλικές αψίδες. Πάνω από της αψίδες υπάρχει επιστύλιο όμοιο με τον στυλοβάτη. Το κενό μεταξύ των κιονίσκων είναι γλυπτό σε μορφή πλέγματος με διαγώνιες λωρίδες και μικρά ανοίγματα. Εσωτερικά ο ναός παρουσιάζει ορισμένες ιδιομορφίες. Από την μια πλευρά και από την άλλη του Ιερού

Βήματος, στον ανατολικό τοίχο και με βάση το επίπεδο της Αγίας Τραπέζης, διαμορφώνονται δύο τετράγωνες συμμετρικές κόγχες διαστ. 55 X 50 X 25 εκ., στοιχεία που δεν συνηθίζονται στις ορθόδοξες εκκλησίες. Σήμερα η αριστερή κόγχη χρησιμοποιείται σαν Πρόθεση. Το ύψος της κόγχης του Ιερού Βήματος είναι 4.21 μ. ύψος που σπάνια συναντάται σε μικρές εκκλησίες.

Η εκκλησία της Αγίας Πελαγίας παλαιότερα είχε τοιχογραφικό διάκοσμο, το τελευταίο τμήμα του οποίου καταστράφηκε από πρόσφατο ασβέστωμα. Το καλοκαίρι του 1984 διατηρείτο στο πίσω τμήμα της νοτιάς πλευράς μια λωρίδα, μήκους 1 μ. και πλάτους 30 εκ. περίπου, με τοιχογραφία

απεικονίζουσα ελισσόμενους κλάδους φυτού (κισσός), χρώματος κυανού και κόκκινου (4). Το τέμπλο της εκκλησίας είναι ξύλινο, απλό χωρίς διακόσμηση και οι εικόνες είναι σύγχρονης κατασκευής, χωρίς ιδιαίτερη καλλιτεχνική αξία.

Δυτική όψη (8 Οκτωβρίου 1991)

Οι τοίχοι είναι σοβαντισμένοι από μέσα και από έξω, δίχως κανένα διακοσμητικό στοιχείο.

Η στέγη είναι δόρυνη, με

τσιμεντένια πλάκα. Και η εκκλησία της Αγίας Πελαγίας δυστυχώς δεν ξέφυγε από την μανία της αλλοίωσης της εξωτερικής της μορφής με την κατασκευή υποστέγου. Κατά μήκος της Β. πλευράς του ναού κατασκευάσθηκε πριν από μερικά χρόνια ένα τσιμεντένιο υπόστεγο διαστ. 8,40 X 4,30 X 2,80 μ. για προστασία των εορταστών από ενδεχόμενη κακοκαιρία κατά την ημέρα της εορτής (8 Οκτωβρίου).

III. Ιστορία

Πρώτη έμμεση αναφορά για την ύπαρξη της εκκλησίας της Αγίας

Πελαγίας γίνεται στην έκθεση του ενετού Λογιστικού υπαλλήλου Πέτρου Καστροφύλακα που συντάχθηκε το έτος 1583. Ας δούμε κάπως εκτενέστερα τα σχετικά γεγονότα. Όπως αναφέραμε και στο προηγούμενο σημείωμα μας, οι ενετοί κατακτητές, αντιδρώντας στις συνεχείς εξεγέρσεις εναντίον των Κρητών, αποφάσισαν για λόγους ασφαλείας, την ερήμωση του οροπεδίου Λασιθίου, που κράτησε από το 1263 έως το 1463. Την εποχή εκείνη οι Ενετοί αντιμετωπίζοντας επισιτιστικά προβλήματα, ενόψει της προετοιμαζόμενης εκστρατείας των εναντίον των Τούρκων, πήραν την απόφαση να ξανακαλλιεργήσουν για λογαριασμό τους και για όσο καιρό θα κρατούσε η εκστρατεία, τον εύφορο κάμπο. Το διάλειμμα όμως δεν κράτησε πολύ και η σκληρή μεταχείριση του Λασιθίου συνεχίστηκε έως το 1514, οπότε καταργήθηκε

οριστικά η απόφαση της ερήμωσης. Τότε επίσης αποφασίστηκε να αποδοθεί στην καλλιέργεια η Λασιθιώτικη γη για λογαριασμό του Δημοσίου. Καθαρίστηκε λοιπόν ένα μέρος του κάμπου που δεν λιμνώνει τον χειμώνα (νότια, ανατολικά Β.Α), μοιράστηκε σε ίσα κομμάτια, τις λεγόμενες βουδέες (1 βουδέα = έκταση 35 μου- ζουριών) και νοικιάστηκε στους κατοίκους του Χάνδακα.

Η εκμετάλλευση αυτή συνεχίστηκε έως το 1546 οπότε η Βενετία θέλοντας να αποζημιώσει ορισμένους πιστούς υπηκόους της από το Ναύπλιο και την Μονεμβασιά, που ακολούθησαν τους Ενετούς μετά την πτώση των φρουρίων αυτών, παραχώρησε σε αυτούς τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις του Οροπεδίου, με την υποχρέωση να πωλούν στο ενετικό δημόσιο τη μισή σοδειά τους. Οι αποφάσεις παραχώρησης, τα ονόματα των δικαιούχων και η έκταση των παραχωρουμένων χωραφιών έχουν διασωθεί χάρη στην ενετική γραφειοκρατία και τα σημαντικής ιστορικής αξίας αυτά έγγραφα έχουν δημοσιευθεί από τον μεγάλο ερευνητή της Μεσαιωνικής Κρητικής Ιστορίας κ. Στέργιο Σπανάκη.

Σύμφωνα λοιπόν με μια απόφαση του ειδικού Συμβουλίου αποκατάστασης Ναυπλιωτών και Μονεμβασιωτών με ημερομηνία 22 Φεβρουαρίου 1545 παραχωρούνται αδιαιρέτως στο Μοναστήρι της Παναγίας της Σπηλιώτισσας με ηγουμένη την Παλαδία, κόρη του Ναυπλιώτη ευγενούς Φραγκίσκου Ντανασσή (De Nassin) και στο Μοναστήρι της Αγίας Μαρίνας του Castel di Greci. με ηγουμένη την Θεοκλήτη, κόρη επίσης του Ντανασσή (τα παραπάνω μοναστήρια βρισκότανε στην Πελοπόννησο) χωράφια που να αποδίδουν τον χρόνο 300 μουζούρια σάρι. Η παραχώρηση αυτή έγινε με τον το να ανεγείρουν οι μοναχές, μέσα σε δυο χρόνια, στον τόπο της νέας εγκατάστασής τους δυο νέα μοναστήρια προς τιμήν της Σπηλιώτισσας και της Αγ. Μαρίνας διαφορετικά η παραχώρηση των χωραφιών θα ακυρωνότανε.

Φαίνεται όμως πως τα νέα μοναστήρια κτίσθηκαν γιατί η -παραχώρηση δεν ακυρώθηκε και οι δυο μοναχές, 38 χρόνια αργότερα, αναφέρονται να οφείλουν σαν ηγουμένισσες των μοναστηριών αυτών, στο ενετικό Δημόσιο μια ποσότητα σταριού. Πιο συγκεκριμένα στην έκθεση Καστροφύλακα που μνημονεύσαμε στην αρχή αυτού του κεφαλαίου περιλαμβάνονται στο πρώτο μέρος όλοι οι Ναυπλιώτες που πήραν χωράφια στο Λασιθί και πόσο στάρι όφειλε να παραδίδει ο καθένας το χρόνο στο Φουντικό (Κρατικές Αποθήκες). Στο δεύτερο μέρος περιλαμβάνεται ένας κατάλογος των οφειλετών. Ναυπλιωτών και παχτωτών του Λασιθίου, έως το 1583. Διαβάζουμε λοιπόν επί λέξει στο πρώτο μέρος πως «Η σεβασμιωτάτη Θεόκλητη, ηγουμένισσα της Αγίας Πελαγίας (για την υποχρέωση της δίδει τον χρόνο) στάρι μουζούρια 70, και στο δεύτερο, «η σεβασμιωτάτη» ηγουμένισσα της Αγίας Πελαγίας υπολείπεται να δώσει μουζούρια στάρι 392). Από την αναφορά αυτή του Καστροφύλακα προκύπτει πως η Θεόκλητη τήρησε τον όρο της παραχώρησης και ανήγειρε ένα μοναστήρι το οποίο όμως αντί να το αφιερώσει στην Αγία Μαρίνα, όπως αναφέρεται στην απόφαση παραχώρησης το αφιέρωσε στην Αγία Πελαγία, άγνωστο για ποιο λόγο. Εντύπωση βέβαια προκαλεί η αφιέρωση μιας εκκλησίας ορεινής περιοχής σε μιαν Αγία που στην Κρήτη ελατρεύετο ως ναυτικός άγιος. Η παρέκκλιση όμως αυτή φαίνεται πως θεωρήθηκε ήσσονος σημασίας και για αυτό η παραχώρηση δεν ακυρώθηκε. Η επανάληψη δύο φορές του ονόματος της Αγίας Πελαγίας δείχνει πως δεν πρόκειται για κάποιο λάθος γραφής ή αντιγραφής του ονόματος της Αγίας στην οποία αφιερώθηκε η μονή, αλλά αλλαγή αφιερώσεως. Η ταύτιση του μοναστηρίου που ανήγειρε η Θεόκλητη Ντανασσή με την εκκλησία της Αγίας Πελαγίας που σώζεται σήμερα στην περιοχή Αλέξαινα του Οροπεδίου Λασιθίου, έστω και αν απουσιάζουν αδιάσειστα γραπτά στοιχεία (επιγραφές) μπορεί να γίνει ασφαλώς και χωρίς καμία αμφιβολία, βάσει θετικών ενδείξεων όπως είναι: Η ενετική επίδραση στην αρχιτεκτονική του ναού που είναι καταφανής και δεν αφήνει αμφιβολίες για την εποχή της ανέγερσης του. (Οξύκορφη καμάρα και οξύκορφο ανακουφιστικό τόξο, πάνω από την πόρτα, ασυνήθιστα μεγάλο ύψος της αψίδας του Ιερού, των διαστάσεων του Αγιοθύριδου, ασυνήθιστες για ορθόδοξο ναό κόγχες στο Ιερό κ.λ.π.) Η τοπική παράδοση που κράτησε μέχρι σήμερα ζωντανή την μνήμη γυναικείας μονής στην Αγία Πελαγία.

Το γεγονός ότι η εκκλησία της Αλέξαινας είναι η μοναδική εκκλησία που είναι αφιερωμένη στην Αγία Πελαγία σε ολόκληρο το Οροπέδιο. Συμπεραίνοντας μπορούμε να πούμε πως η εκκλησία της Αγίας Πελαγίας στην Αλέξαινα κτίστηκε λίγα χρόνια μετά το 1545, υπήρξε γυναικεία μονή τουλάχιστο μέχρι το 1583 και τέλος ότι ο χώρος εκατοικείτο το 1630 (τότε είχε 3 σπίτια). Μετά την χρονολογία αυτή δεν έχουμε πια καμιά άλλη σχετική πληροφορία.

Βιβλιογραφία

1) J. D. S. Pendlebury. The archeology of Crete. An introduction. London 1939 σελ. 10.

Μιχάλη Εμμ. Πατεράκη. Τα Βυζαντινά Αγιοθύριδα στην Κρήτη. Περιοδ. Αμάθεια Τευχ. 86, 87, 1991. σελ. 25, Άγιος Νικόλαος; Κρήτης.

Κ. Λασιθιωτάκη Κυριαρχούντες τύποι χριστιανικών ναών από τον 12 αιώνα και εντεύθεν στην Δυτική Κρήτη.

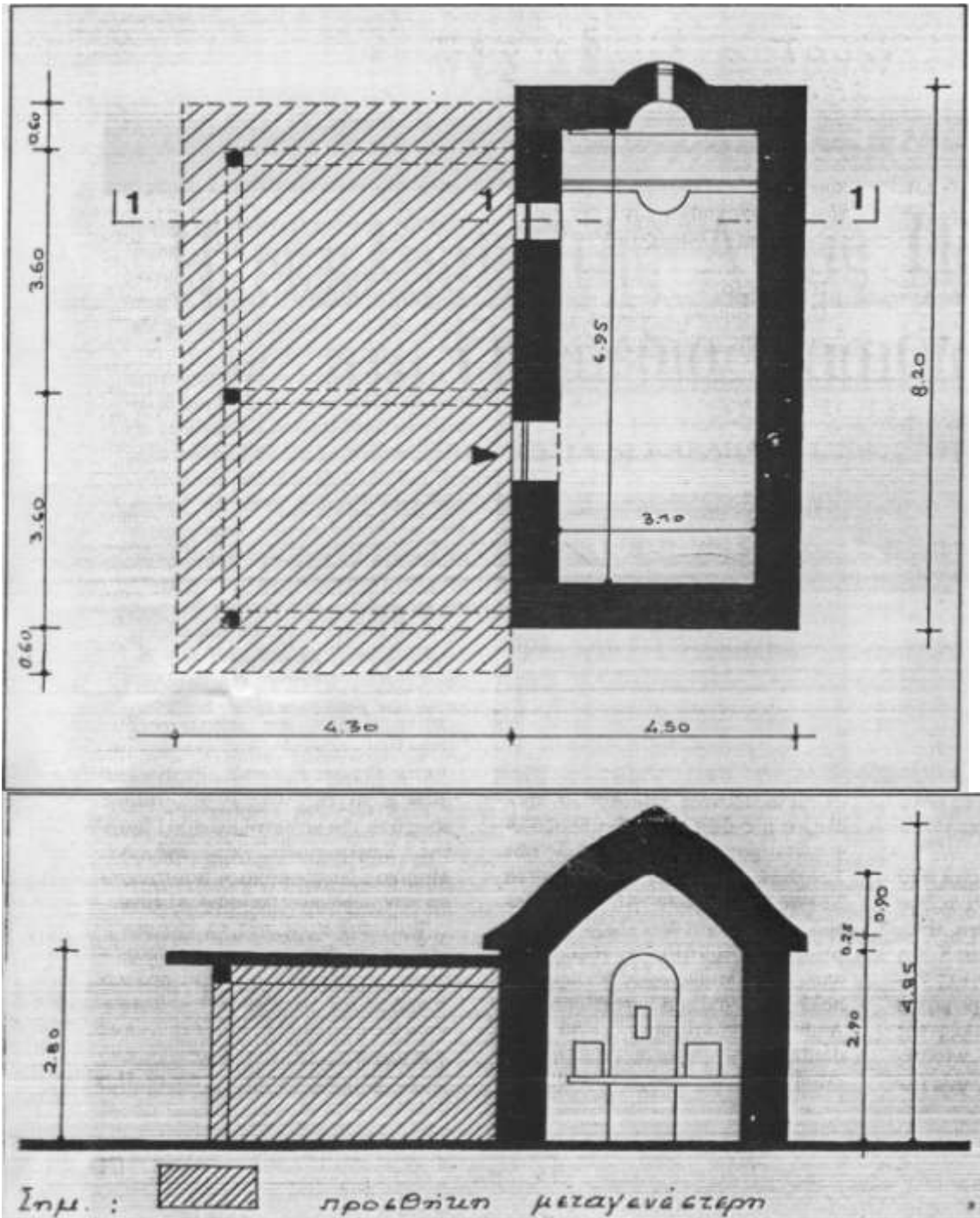
Κρητ. Χρον. Τομ. ΚΑ σελ. 175.

Ιωάννου Καραβαλάκη. Η Ιερά Μονή Βιδιανής Περιοδ. Αμάθεια Τευχ. 60. 61 1984 σελ. 176.

Στέργιου Σπανάκη. Συμβολή στην Ιστορία του Λασιθίου κατά την Βενετοκρατία Ηράκλειο 1957.

Νικολάου Σταυρινίδη. Ειδήσεις Αράβων Ιστορικών περί τη; Αραβοκρατίας εν Κρήτη. Κρητ.

Χρον. Τομ. ΙΕ - ΙΣΤ Τευχ. Β σελ. 83.

Πάνω: Κάτοψη Κάτω: Τομή 1-1